

ADALÉKOK KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETÉHEZ. *

„Omnia deficiant, virtus tamen omnia vincit :
Per quodvis praeceps ardua vadit iter.“

O v i d i u s.

A családi életnek egyik legjellemzőbb vonása a családtagoknak egymás iránt viseltető érdeklődésökből áll, melynél fogva bármily távolra is vetődnek egymástól, minden alkalmat megragadnak, hogy egyik a másikról hirt halljon. Áldozatok árán is felkeresik egymást, legalább az élet legnevezetesebb eseményeinek alkalmából, a mikor az öröm, ha többen osztoznak benne, gyarapodik s könnyebbül a megosztott fájdalom; ohajtják, reménylik a viszontlátást. Bach Sebestyén családja, melyben a zenetehetség több nemzetségen át drága hagyatékként szállott apáról fiúra, Németország különböző tartományokban terjedt ki. E családnál szokás volt, hogy tagjai az év bizonyos napján öszszegyülekezzenek s megújítsák közös őseik emlékét s ezekével együtt régi hazájokét, honnan Thuringiába szakadtak. A kiterjedt Bach család eredeti hazája Magyarország volt. A magyar fajnak egyik nemzeti, sajátos jegye épp ez a családi vonás, s innen van, hogy az öszszetartozás érzete mélyen áthatja; a közös eredet, az eredeti haza nála nem elvont fogalom, — az érdek ezek iránt történelme különböző korszakaiban szüntelenül nyilvánult. A Persisbe költözött magyarok nyugati testvéreikhez követeket s izeneteket küldöztek s viszont azok részéről állapotuk felől tudósításokat kaptak s hozzájuk érkező követjeiket fogadták. IV. Béla uralkodása alatt Otto nevezetű szerzetes az ősi haza felkeresésére indult, de elérésében hiába fáradozott. Utánna Julian indult utnak három szerzetes társával, ezek közül csakis az egy Julian tért haza. Ő csakugyan reá talált a magyarokra az Etil folyam mentében, és miután mint magyart fölismerték és megértették, nagy volt az öröm, körülvezették a házakban és falvakban és tudakozódtak keresztény rokonaikról és azok királyáról. Bármit is beszélt nekik Julian a hit-

---

* L. „Égy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon“ cz. cikkemet. Megjelent a „Keresztény Magvető“ XVIII. évf. 6-ik füzetében.

ről és egyéb dolgokról, azt mind örömezt hallgatták, mert nyelvök teljesen magyar volt és így egymást jól értették.¹⁾ Mátyás királyunk ez ősi hazából szándékozott kitelepíteni a viszszaamaradt rokonokat, mint a hogy ezt Bonfinius történelme első Decas-ának második könyvéből tudjuk. Thuróczy még azt is tudja, hogy az a veronai ember, kiről Bonfinius az idéztem helyen azt mondja, hogy a Dón eredetéig jutván (a Volga helyett a Dón neve fordul elő), ott magyarokra találta, haza jövén s tapasztalását II. Pius pápával közölvén, Sz.-Ferencz szerzetbeli s magyarul tudó papokkal oda akart menni, de a moszkvai fejedelem nem ereszté őket oda s vissza kellett térniök.²⁾ Ez ősi haza Jugra- vagy Ugra-ország, mely az újabb nyomozások szerint magában foglalta a mai tobolski és permi kormányzóságok nagy részét. Bethlen Gábor, mint Mircse János feljegyzéseiből tudom, szintén küldött ki egy az ősi haza felfedezésére vállalkozó ifjut, ki ázsiai utjáról megtérve Konstantinápolyban meghalt s úti naplója is elveszett.

Eme régi utazóink sorát folytatják azok, kik a jelen százszentendőben a régiekhez hasonló érzéssel keblökben, de hasonlithatlanúl több előismerettel indultak utnak kelet felé. Ezek egyike volt Körösi Csoma Sándor.

Csoma Sándor 1820. vége felé Teheránban volt, hova azon év october 14-ik napján érkezett. Itt a két Willock testvér, Henry és George kivételével európai embert nem talált. Kovács József nagyenyedi matematikai és természettudományi tanárhoz irt levelét Willock kezében hagyta, hogy rendeltetése helyére juttassa. Egy másik levelét az enyedi collegium patronusaihoz irta, melyből báró Eötvös József Csoma Sándor felett mondott remek emlékbeszédében néhány oly mondatot közölt, melyek kifejtik keleti utjának czélját. E levelét, melyet dec. 21-ikéről keltez, Enyeden 1821-ben martius 18-án vették.

Szövege így hangzik:

¹⁾ Szabó Károly „Magyarország történetének forrásai“ (Pest, 1860).

²⁾ „Tandemque rediens (homo Verona ortus) cum plerisque sacrae palatinae professoribus, viris religiosus de ordine sancti Francisci, qui linguam illorum nouissent, illac proficisci et sanctum Christi Evangelium — — — praedicare voluisset: sed dominus de Mosqua — — — ipsos illac transire prohibuisset.“ cap. IX. L. Hunfalvy Pál „Magyarország Ethnographiája“ (Budapest, 1876), a 287-ik lapon.

Nagy érdemű Hazafiak!

Minekutánna Hazánk Fő Oskolájában N.-Enyeden tanulásonkat egészen bevégeztem volna, tapasztalás és szélesebb esmeret szerzése végett, más nemes ifjak példája szerint ez előtt edgy néhány esztendővel, én is Németországra kimentem vala; holott is a' Göttingai Univerzitasban két esztendőnél tovább mulatván, tehetségem szerint igyekeztem magamat tökéletesíteni. Minthogy pedig mindenkor igen kedves foglalatosságom volt az idegen Nyelvek ösmerete, a Nemzetek történeteinek idő, hely és körülállások szerint való vizsgálása, ott is edgy bizonyos czélt vévén magam elébe, különösen ezekben gyakoroltam magamat.

A gyönyörűség, meljet ezen foglalatosságomban érzettem, a régiségnek sok titkait felfedezhetvén leírhatatlan. Annyival kedvesebb volt előttem az esméret, melyre e' szerint jutottam, mivel tökéletes meggyőződést szerzettem magamnak a' felől: hogy ha Isten életben megtart(,) azt, a mit nemzeti Nyelvünk 's Literaturánk Pártfogói és Baráti régen óhajtanak, Hazánk némely Tudóssai pedig több ízben megmutatni próbáltak, rövid idő alatt ki vihetem, megbizonyíthatom — azaz: látván mennyire különbözzék, (igy) Nemzetünk mind Nyelvére, mind karakterére, mind öltözetére nézve minden más Európai Nemzetektől; mitsoda nagy bizonytalanság uralkodjék az egész tudos Világban Nemzetünk eredeti lakhelye, el származása, régibb történetei, Nyelvünk más Nemzetek Nyelvével való Atyafisága felett; továbbá: mitsoda hejtelen vélekedései legyenek a' külső iroknak, a' kik sem Nemzeti Nyelvünk természetével, sem a Nemzet karakterével, és szokásaival eléggé esmeretesek nem levén, csupán a' nevek hasonlatosságából itélvén akarták megmutatni Nemzetünk elszármazását, és régibb történeteit; utoljára: látván mennyire el-téveljedtek legyen némely tudos Hazánk Fiai, (jóllehet a Nyelv atyafiságát helyesen állítják), a külső irok tekintete után indulván, Nemzetünk eredete megítélésében, én hogy mint tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mint pedig Nemzetemhez való szeretetemet és háladatosságomat megmutassam, számban nem vévén a fáradtságot, nyughatatlanságot, távolságot, és megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, meljet Németországban gyujtottam volt meg, el-indultam Nemzetem eredete fel-keresésére — az ég meg-áldotta lépéseimet — több rendbeli sor hegyeket, nagy vizeket, tengereket és miveletlen Nemzeteket, egészségemnek legkisebb változása

nélkül, sohol semmi veszedelmet nem szenvedvén már meghaladtam, és a történetek ezen nagy Hazájában annyira bejöttem(.) hogy már több, mint két holdnapja Persiának residentialis várossában Teheránban mulatok — s nagy reménységgem nagyon, hogy ha valami szerencsétlenség nem ér, bárha szintén éppen más uton indultam legyen is meg, mint a meljet a közvélekedés jóvalhatott volna, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem ³⁾

Egy ilyen ut — edgy ilyen czél ki vitele sok költséget kíván! én e' nélkült (igy) szűkölködöm! tulajdon költségemből, bár mely takarékosan éltem is vele, már rég ki fogytam; a' hamar czélra jutáshoz való buzgo indulat meszsze ragadott(.) — Már a' keresztyén Fránk nevezet (is) gyűlölséges — nintsenek Európaiak, nints kitől segedelmet várni — (talán). el-indulásom előtt nem bátorkodtam megkeresni segedelmért az érdeemes Pátronus urakat, tartván attol, hogy hejben nem hagyván ily formán egyedül való utazásomat, segedelmet nem nyerhetek, ime én meg-mutattam, hogy az az Utozás (igy) lehetséges csak költség legyen, — (talán.) A Karavánok minden felé gyakran mennek és a mint (? a' mint) már az ezekkel való utozást esmérem, akár merre bátran el merek indulni, (;) ha költségem illendő lett volna, és a' lett volna a' czéлом, eddig egész Ásián végig mehettem volna. — Meljre nézve instálom alázatosan az érdeemes Pátronus Urakat, méltóztassanak ezen czéloznak kivitelére illendő segedelemmel lenni; én bizodalmasan ígérem, hogy ezen el-kezdet páljában éppen azon buzgósággal(.) melljel Hazámból ki-indultam, tovább futni meg nem szünöm; és ha valami szerencsétlenség nem tanál, a' pénznek vétele után esztendőre oda haza lészek, és mind a z o k n a k, v a l a k i k n e m-

³⁾ Báró Eötvös József a levélnek ritkított betűkkel jeleztem helyét emlékbeszédében némi változattal közli. Az általa használt másolatban az idézett szöveg így hangzik: „Én hogy mind tulajdon vágyódásornak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való háladatosságomat s szeretetemet megmutassam, számba nem vévén a fáradságot, távolságot s megtörténhető veszedelmet, azon fákljánál fogva, melyet Németországban gyújtottam meg — elindultam, nemzetem eredete fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet (itt néhány mondat hiányzik Eötvösnél (s ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, (itt ismét egy mondat hiányzik) rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!!“ A különbség még nagyobb, ha az orthographiai eltéréseket is számba vesszük.

zetünket becsülik, a' leg szélesebb kiterjedésben
örvendetes relátiót fogok tenni.⁴⁾

Magamat nemes pártfogásokban, szeretetekben bizodalmosan
ajánlván maradtam változhatatlan tisztelettel

Az Érdemes Pátronus Uraknak

Teheran, 21-a Decembr. 1820.

alázatos szolgáljuk

Körösi Sándor.

(Az általam e helyen közzétett másolat alján e megjegyzés olvasható:

Érkezett N.-Enyedre Konstantzinápolyból Postán Martius 18-án
1821-ben.

Kovács József mathematicai és természettudományi tanár a közölt levél egyik másolatát megküldötte főkormányiszéki tanácsos, Katona Zsigmondnak⁵⁾ s ennek kíséretében következő levelet intézett hozzá, mely az eredeti után itt közöltetik először:

Méltóságos Consiliarius Ur!

bizodalmas Pártfogó Uram!

Az adcludált Copiával, mint ujsággal rész szerint kedveskedni, rész szerint pedig és főképen a felforgó dologban tanácsadást, utasítást és segedelmet instálni bátorkodom. Már valamennyire ismeretes hazánkfia Körösi Sándor itt Enyeden passust vévén, azzal 1819-ben Decemberben bement Bukarestbe és azután a mint hozzám Teheránból küldött levelében írja,⁶⁾ onnét december végén kiindulván, 1820-ban 3-a Januarii ment Rustsukba, 11-a Sophiába, 25-a Philipopolba, 5-a Februarii a Maritza viz befolyásánál Enosba, itt hajóra ülven, 10-a Chiosba, ezután Rhodusba, Cyprusba, Martiusban Sidonba, Tripolisba, Laodiczeába, 12-a Aprilis Aleppóba, itt megállapodván, szinte egy hónapig, megtanult törökül irni és valamit beszélni; innét 20-a Maii kiindulván, 21 juli érkezett Bagdádba, in-

⁴⁾ Eötvös e nagyfontosságú levélből a fenn említett szövegen kívül még az ide jegyzett végmondatot is közli, mely az általam használt másolattól inkább csak a helyesírásra nézt tér el. Emlébeszédében az általam ritkított betűkkel megjelölt mondat így hangzik; „mindazoknak, valakik nemzetünket becsülik, a legszélesb kiterjedésben örvendetes relatiót tenni reményl.”

⁵⁾ Berkeszi Katona Zsigmond sz. 1767. mart. 10-dikén. „Fiatalságában — írja Kővári László — külföldi akadémiákra jár. Jegyzőségen kezdé hivatali pályáját. 1803-ban Belsőszolnok főbirája, 1809-ben Kővár. főkapitánya lett; 1812-ben egyszersmind Belsőszolnok administratora. 1816-ban főkormányiszéki tanácsos lett, s ugy hala el 1833. nov. 18-án“. Anna nevű leánya gróf Toldalagi Ferenczhez ment nőül.

⁶⁾ Erről a levélről már volt szó.

nét 4-a 7-bris indulván Kermánján, Hamadánon keresztül 14-a 8-bris érkezett Persiában Teheránba, az honnét írta az adcludált magyar pátriotákhoz intézett instántziáját.

Teheránban kifogyván költségéből, az ott lévő Anglus Residens, Sir Henry Willoch (Willock) fogadta be szállására. A levél Constantinápolyig vagy kereskedők által, vagy Anglus depechekkel jöhetett, de a mi nem iratott meg, onnét pedig Enyedig Postán érkezett.

Temérdek és nevezetes a cél, melyet Körösi maga eleibe felvett, de másfelől igen merész maga elszánással tselekedte, és talám a Magyar pátrioták által lejendő 's eshető tzelja felsegítésében többet bizott, mint a mennyit fog nyerni. Akármint fogjon a dolog történni, már most más idegen nemzetek előtt is sértegető szurós megjegyzésekre adna alkalmas-ságot, ha Körösi maga hazafiai által magára hagyatva, éppen nem segítették; melyet is idővel a fenn említett Anglus Residens által mind Angliában mind Göttingában a kritikus írók megtudnának.

Reméllem itt helyben és a vidéken is gyűjthetünk valamit, de azon kívül hol? mi módon? mi úton? és kik által lehetne s kelle-ne a már tudva lévő tzelra egybegyűjteni? ez a miben istálom Nagyságnak tanácsadását, utasítását és lehető közbenjárását.

A pénzt kereskedők által talán Szebenből is, de Brassóból bizonyosan, elküldhetni Constantinápolyig az ott levő Anglus követ-hez és onnét Teheránban kézbe fog szolgáltatni.

A fen már megírt dologról irtam mai napon Mlgs Consiliarius Kenderesi Mihály⁷⁾ urnak is, és szerettem volna tudósítani 's megke-resni Mlgs Gróf és Főispány Rhédei Ádám ur eő Ngát is(,) de a tisztelt Gróf ur, hogy most Kolozsvárt legyen-é? nem tudván bizo-nyost, méltóztassék Nagyságnod a tisztelt Gróf ural⁸⁾ közleni.

Melyek után Grátziájába bizodalmosan ajánlott tökéletes tisz-telettel vagyok Méltóságos Consiliarius úr Nagyságnod

N.-Enyeden Mártyus 21-én 1821-ben alázatos szolgája
Kováts József.⁹⁾

⁷⁾ Szül. 1758. nov. 17-dikén. „A szépművészet iránti hajlama — írja Kővári László — a kolozsvári színház felállítása egyik buzgó akarójává tevő. Mint író néhány értekezést közle, melyek szépművészet s hazai történet körül forog-nak. Meghalt 1824. apr. 26-án.“ A régészettel is foglalkozott, l. „A Kozón és Lysimach aranyokról“ cz. könyvét (Kolosv. 1812.)

⁸⁾ Gróf Rhédey Ádám utóbb Erdély kincstárnoka lett, † 1849-ben.

⁹⁾ Az általam közölt utóbbi levél eredetije, melyet Soós Antal tanár má-solt le számomra, valamint az elébbi levél másolata a gróf Toldalagi levéltár-ban őriztetnek, hova minden valószínűség szerint Katona Zsigmond hagyatéká-ból kerültek, kinek Anna nevű leánya gróf Toldalagi Ferenczhez ment férjhez

Körösi Csoma Sándor 1825. január 28-án Kennedy századoshoz Szabathuba intézett terjedelmes levelében a többi közt ezeket írja: „Ha a calcuttai Asiatic Society feladatául tűzné ki magának ezen „terra incognita“ („Azsiában még mindig létezik egy nagy terra incognita a keleti irodalom szempontjából) földterítését: miután a múlt négy éven keresztül, melyet ázsiai utazásaimban tölték, mindennapi szükségem fedezését úgy is egyedül a brit nagylelkűségnek köszönhetem: szerencsésnek érezném magamat, ha a nevezett Societyt akként szolgálhatnám, hogy kutatásaim első eredményét neki terjeszteném be.“¹⁰⁾

GR. KUUN GÉZA.

---

¹⁰⁾ L. dr. Duka Tivadar „Körösi Csoma Sándor dolgozatai“ című könyvét (Budapest, 1885.) a 29—30. II.